

Alija Izetbegović – az apokalipszis lovasa vagy békeangyal¹

Bosznia-Hercegovináról szóló, de főleg bosznia-hercegovinai szerző tollából született könyv ritkán jut el a magyar olvasókhöz. Annak ellenére van ez így, hogy egy Magyarországgal 1918-ig szomszédos földrajzi területről van szó, amely gépkocsival ma is elérhető 1–1,5 óra alatt déli határainktól. Ráadásul a két ország népei az elmúlt évezredben többször is szoros érintkezésbe kerültek egymással, elég csak az Árpád-házi királyok boszniai hadjárataira, az 1878-as okkupációra vagy az 1990-es években Magyarországra érkezett boszniai menekültekre gondolni.

Utoljára az 1990-es években kapott nagy figyelmet Bosznia-Hercegovina, a volt Jugoszlávia szétesését követő véres etnikai háborúk idején. A most ismertetendő 2015-ös könyvnek a – saját hazájában jól ismert – szerzője jelentős részben ezt a vészterhes időszakot igyekszik antinacionalista szemszögből újraértelmezni és új, provokatív kritikai fénybe helyezni. A könyv a bosnyák nemzettudat fejlődéséről, ennek az identitásnak az iszlám valláshoz fűződő változó viszonyáról, a horvát és a szerb nacionalizmus bosnyákokat paternizáló és helyenként azok nemzeti öndefinícióját tagadó alapállásáról, az egykori Jugoszlávia széteséséről, illetve Bosznia-Hercegovina politikai értelemben nyomasztó jelenéről, valamint végső soron annak kérdéses jövőjéről próbál gondolati támpontokat adni az érdeklődőknek.

Mindennek középpontjában az 1990-es évek egyik emblematikus balkáni politikusa, Alija Izetbegović áll, akit a magyar tévénézők akkor már aktív korban lévő generációi a szerb ostrom alatt álló Sarajevóban székelő bosnyák politikai vezetőként, illetve az 1995-ös daytoni békeszerződés egyik aláírójaként idézhetnek fel emlékezetükben. A könyv, amelyben ennek a „balkáni Jasszer Arafat” figurának a szerepe és tevékenysége kerül górcső alá, *Alija Izetbegović – az apokalipszis lovasa vagy békeangyal* címmel került a boszniai könyvesboltokba pár évvel ezelőtt, és igen nagy visszhangot keltett kritikus hangvétele miatt.

A délszláv háborúk időszakának egyik nemzetközi főtárgyalója, a brit David Owen „a volt Jugoszlávia egyik legrejtélyesebb figurájaként” jellemzi Alija Izetbegovićot, aki metaforikus, moralizáló nyelvezetével sokakat inkább egy vallási vezetőre, semmint államférfire emlékeztetett, bár közel másfél évtizedig töltötte be Bosznia-Hercegovinában az államfői posztot. Éveket ült – több más boszniai értelmiségivel egyetemben – iszlamistának tekintett politikai nézeteiért a poszttitóista szocialista Jugoszlávia börtönében, majd szinte a cellájából lépett át 1990-ben a megújult, hirtelen pluralistává vált közéletbe.

A többpártrendszerrel vezető Jugoszláviában a nacionalista pártok elemi erővel özönlöttek el a politikai színteret, ami etnikai sokszínűsége miatt talán Bosznia-Hercegovinában volt a leglátványosabb. A Szerb Demokrata Párt (SDS), a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) mellett a Demokratikus Akciópárt (SDA) lett a boszniai politikai élet harmadik és egy-

¹ Čengić, Mustafa: *Alija Izetbegović jahač apokalipse ili anđeo mira*. Sarajevo, Kult B, 2015. 449 p.

ben a legnagyobb szavazóbázissal rendelkező szereplője, Alija Izetbegović pedig ennek a pártnak az elnöke, illetve rövidesen a bosnyákok emblematisz vezetője a föderális jugoszláv állam szétesésének drámai éveiben.

A könyv szerzője, aki maga egykoron „reformkommunista” volt Ante Marković kormányában, éles bíráló alá veszi Izetbegović legendás alakját és politikáját. Mustafa Čengić azzal a tézissel áll elő, hogy Izetbegović konzervatív-klerikális-islamista politikájával a rendszerváltás időszakában vallási alapú nacionalizmus zsákutcájába vezette a bosnyákokat, amivel lehetetlenné tette egy, a nem muszlim szerbeket és horvátokat is integráló boszniai nemzet kiformalását, pedig ennek az alapjait a vallási és etnikai háttérrel fellázító titói partizánmozgalom, majd a jugoszláv szocializmus igenis lerakta. Különösen elítéli a szerző az SDA-politikusoknak az etnikai és vallási határokat feloldó vegyes házasságok elleni retorikai támadásait (a vegyes házasságok száma Boszniában volt a legmagasabb egész Jugoszláviában). Izetbegović egyben számos bírálóat kap hibás taktikai döntéseiért, hamis retorikájáért, nepotizmusáért és politikai amatőrizmusáért egy olyan történelmi időszakban, amikor egy minden korábbinál pusztítóbb háború sújtott le Bosznia-Hercegovinára, amely az ott élő bosnyákokat fizikai fennmaradásukban fenyegette.

A történelmi kontextus megértése érdekében nem árt talán felidézni Radovan Karadžić boszniai szerb vezetőnek a szarajevói törvényhozás előtt, a bosnyák képviselőknek címzett fenyegető szavait, amikor 1991 októberében Bosznia-Hercegovina Jugoszláviából való kiválásának lehetőségét vitatták: „Az út, amin önök Bosznia-Hercegovinát vezetik, a pokolnak és a szenvedésnek ugyanaz az autósztrádája, amin Szlovénia és Horvátország már végighaladt. Ne gondolják, hogy nem fogják Bosznia-Hercegovinát pokolra juttatni, a muzulmán nemzetet pedig talán a pusztulásba vinni, mert a muzulmánok nem lesznek képesek megvédeni magukat, ha itt háborúra kerül sor.”

A legélesebb emlékezetpolitikai dilemma a bosnyákok és az iszlám vallás kapcsolatáról bontakozik ki a könyvben. A korábban keresztények által lakott Bosznia-Hercegovina 1463-ban került oszmán-török uralom alá. Ezt követően indult meg a lakosság jelentős részének áttérése. A szerb nacionalista történetírás úgy tartja számon, hogy görögkeleti vallású szerbek „törökösödtek el”, és éppen ennek a hitelhagyásnak az „eredendő bűnét” rója fel a bosnyákoknak. A horvátok – a szerb analógiát használva – éppen ellentétes pólusra helyezkednek, és iszlám hitre tért katolikusokról beszélnek. A bosnyák emlékezetpolitika viszont azt az elméletet támogatja, miszerint az áttérők zöme a középkori Bosznia *bogumiljából*² került ki, akik az oszmán hódítás előtti időszakban már meghasonlottak a keresztény hittel, mivel annak képviselőivel – a könyv nem említi, de például éppen a magyar királyokkal is – sorozatos konfliktusba kerültek.

Szintén érdekes az Osztrák–Magyar Monarchia 1878–1918 közötti uralmának megítélése. A hagyományos jugoszláv/szerb történelmi értékelés ezt a periódust az igazságtalan okkupáció és a brutális elnyomás bélyegével illette, mivel az megakadályozta a 19. század második felében már grandiózus terveket dédelgető szerb nemzetállam terjeszkedését a Drinán túli boszniai területekre. A könyv szerzője azonban – ebben nem vitatkozik a jelenlegi legelterjedtebb bosnyák állásponttal – sokkal pozitívabb értékelést ad erről a korszakról. Ő már arra teszi a hangsúlyt, hogy a dunai monarchia – a helyi keresztény lakosság bosszúvágyával szemben – fizikailag és egzisztenciálisan is megvédte a muszlim lakosságot, amely földjeit és vallását megtartva élhetett tovább az 1878-as megszállást követően. A boszniai

2 A független boszniai egyház dualista vallást követő tagjai, akik tagadták a Szentháromságot, ami miatt a római és a bizánci egyház egyaránt eretneknek tartotta őket.

muszlimok ugyan elvesztették korábban élvezett privilégiumaikat, és emiatt mintegy 140 ezren kivándorlásra is adták a fejüket, de „az osztrák–magyar hatalom szárnyai alatt összehasonlíthatatlanul jobb életlehetőségekkel rendelkeztek, mint azok a muszlimok, akiket 1878-ban a Szerbia vagy Montenegró által elfoglalt területeken talált a sors”. (Megjegyzés: ez eufemizmus a szerző részéről, a dél-szerbiai muszlimokat a szerb hadsereg és a helyi keresztény lakosság 1877–1878 telén fegyverrel elűldözte korábbi lakóhelyéről, ők Koszovóban és az Oszmán Birodalom távolabbi részein találtak menedéket.)

Az osztrák–magyar hatalom muzulmánok iránt tanúsított jóindulatával szemben éles kontrasztot mutat a királyi Jugoszlávia korszakának könyörtelensége, amely teret engedett a fizikai leszámolásoknak, illetve az agrárreformon keresztül diszkriminatív módon koldusbotra juttatta a muszlim földbirtokosokat, tulajdonképpen ezzel is ösztönözve kivándorlásukat Törökországba. A diszkrimináció mértékét mutatja, miként azt a szerző közli, hogy a dalmáciai olaszok tizenhatszor, a szlavóniai földbirtokosok pedig nyolcszor magasabb összeget kaptak kárpótlásként az elvesztett földjeikért, mint a boszniai muszlimok.

A jugoszláv időszak – alapvetően szerbek által megszabott – iskolai szemléletéhez képest a mai bosnyák emlékezetpolitika már nyíltan foglalkozhat az iszlamofóbia kérdésével és annak különböző megjelenési formáival az egykori közös államban. A bosnyák muszlim értelmiség körében divatos lett iszlamofóbnak minősíteni a délszláv irodalom egyes, korábban szent és sérthetetlen műveit, amelyek valamilyen módon támadták a balkáni muszlimokat. A szerző ebben viszonylag középutasnak tekinthető. Egyrészt ugyan – egyébként jogosan – rámutat arra, hogy Petar Petrović Njegoš *Hegyek koszorúja* című drámai költeménye (és még több más történeti témájú irodalmi alkotás) a szerb nacionalista propaganda eszköze lett, másrészt viszont a Nobel-díjas Ivo Andrić elleni támadásokat éppen a vallásos bosnyák „kulturális forradalom” vadhajtásának tekinti.

A kortársak számára viszont talán a legalapvetőbb fontosságú emlékezetpolitikai kérdés az, hogy ki viseli a felelősséget Jugoszlávia széteséséért/szétveréséért. A bosnyák álláspont szerint a délszláv állam dezintegrációjáért az 1970-es években újjáéledő szerb nacionalizmus viseli a felelősséget, e tekintetben a szerző sem vélekedik másképp, megjegyezve, hogy a szerbek a 20. század háborúiban elszenvedett súlyos anyagi és embervesztéseikre, illetve vélt vagy valós heroikus helytállásukra hivatkozva igyekeztek jogalapot formálni a Jugoszlávián belüli hegemoniára, amit viszont a többi nemzet nem fogadott el. Ugyanakkor a szerb interpretáció szögesen ellentétes magyarázatot ad ugyanazokra az eseményekre: verziójában mindenki Jugoszlávia szétverésén dolgozott, kivéve a szerb nemzetet. További kulcsfontosságú kérdést érint a szerző annak elemzésekor, vajon az 1992–1995 közötti boszniai háború polgárháború volt-e vagy Szerbia által kezdeményezett agresszió a szomszédos Bosznia-Hercegovina ellen.

Nemcsak olyan kérdések kerülnek elő azonban, amelyeknek megítélése a nemzeti/etnikai hovatartozástól függően eltérő. Megkerülhetetlen téma a pániszlamizmus, illetve Izetbegović kapcsán a második világháború alatt szárba szökkenő Mladi Muslimani (ifjúmuzulmánok) mozgalom jellege, amelynek az egyiptomi Muzulmán Testvériség volt a rokon szervezete. Izetbegović 1990-es hatalomra kerülése után nemcsak hogy igyekezett feléleszteni a vallásosságot a boszniai muzulmánok körében, hanem ennek gyors sikerére két politikai célt is alapított. Az egyik, hogy a Bosznia-Hercegovina területén élő muszlimok önálló nemzetet alkossanak, akik bosnyákoknak nevezik magukat. A másik, hogy ezek a muszlimok részei a világ iszlám vallású lakosai által alkotott testvériségnek.

Ez az iszlám vallási ideológia, bár a szerző fenntartja, hogy nem volt ellenséges éle a keresztényekkel szemben, kiváló propagandacélpontot jelentett a Bosznia-Hercegovina lét-

jogosultságát tagadó, Slobodan Milošević és Franjo Tuđman nevével fémjelzett szerb és horvát nacionalizmus számára mind az 1992–1995-ös háború alatt, mind a daytoni békeszerződés aláírása óta eltelt negyed évszázadban. Ugyanakkor rendkívül megosztónak bizonyult ez a „klerikálnacionalista” politika a bosnyákok körében is, a vallásos jobboldaliak, a szekuláris-európai orientációjúak, illetve a hagyományos baloldaliak háromszögében. A szerző fő kritikai pontja a könyvben néha önjelölt „ajatollahnak” feltüntetett politikussal szemben, hogy vallási politikájával és irritáló „vallási exhibicionizmusával” egyrészt gyengítette a muszlimok belső kohézióját, másrészt elidegenítette tőlük Bosznia-Hercegovina nem muszlim lakóit. (Meg kell jegyezni, hogy Bosznia-Hercegovinában a horvát és a szerb nacionalizmus is erősen vallási-klerikális színezetet kapott, tehát Izetbegović vonala nem volt ezektől radikálisabb.) Végül, de távolról sem utolsósorban Izetbegović és az SDA politikája szembement az európai szekuláris-demokratikus trenddel. Mustafa Čengić határozottan amelletttör lándzsát, hogy a klerikalizmus és a teokrácia gyengítik az emberi jogok érvényesülését, amit különösen igaznak tart a friss és sebezhető demokráciákban.

Ennek a gondolatnak a folytatásaként a szerző nem fukarkodik a jelenlegi boszniai „kvázidemokráciát”, sőt „maffiademokráciát” illető bírálatokkal sem, ostromozva a nepotizmust, a korrupciót és általában a teljes erkölcsi hanyatlást, olyan frappáns kifejezéseket feldobva, mint „úrgazdag nacionalista lumpenburzsoázia”. Magát Alija Izetbegovićot, aki a szerző szerint igen keveset értett meg a nyugati demokrácia lényegéből, nagy személyes felelősség terheli a nepotizmus elharapózásáért, ami odáig fajult, hogy halála után pár évvel fia, Bakir Izetbegović követte a pártelnöki székben, majd ő lett a kollektív államelnökség bosnyák tagja is.

A szerző még ennél is súlyosabb kritikát fogalmaz meg Izetbegovićsal és követőivel szemben a külföldi mudzsáhidok befogadása, illetve a bosnyák haderő háború alatti iszlamizálása miatt. Ennek konkrét negatív hatásaként a nemzetközi közvélemény szemében 1993-ra egyértelműen bizonyítást látszott nyerni a háború vallási jellege, súlyos csapást mérve arra a narratívára, amely addig a kozmopolita szarajevói központi hatalom és a szerb nacionalista szakadárók harcáról szólt, és ami kezdte egyre sikeresebben megszólítani az amerikai közvéleményt, illetve a Clinton-adminisztrációt. Ezzel a lépéssel Izetbegović korábbi konzervatív iszlamista politikája még Nyugat-ellenes árnyalatot is kapott, ami jelentősen hátráltatta a nemzetközi katonai beavatkozás melletti diplomáciai lobbizást, amely nem is járt eredménnyel egészen addig, amíg 1995-ben a srebrenicai férfiak kiirtása által kiváltott sokk a Nyugatot ki nem mozdította a hezitálásból.

A könyv jócskán kapott bírálatot megjelenése után. A vallásos bosnyák jobboldal egészen odáig ment, hogy iszlamofóbiát kiáltott a szerzőre, figyelmen kívül hagyva azokat a részeket, ahol a könyv éppen az európai iszlamofób trendről ír bírálólággal. Izetbegović hibás és gátlástalan háborús döntéseit azzal igyekeztek ezek a könyvkritikusok megvédeni, hogy Čengić nem vizsgálta meg kellő alaposággal minden hozzáférhető forrást, és „pamfletnek” minősítették művét. Tudományos alaposágát egyes pontokon valóban lehet bírálni, de ügyes szerkesztési megoldásaival (például a fejezetek rövid összefoglalása), világos stílusával és gondolati koherenciájával, mélységével egy rendkívül jó színvonalú könyv látott napvilágot, amit a délszláv nyelvet ismerők bizalommal, egy informatív intellektuális élmény reményével vehetnek a kezükbe.

Márkus László*

* A szerző diplomata, 1997–2002 között a szarajevói magyar nagykövetség munkatársa.